

УДК 94:329.73(477)"1990-2004"

Е. С. Андрющенко, Є. О. Васильчук

ЛІДЕР УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (1990–2004 рр.): КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ

Статтю присвячено проблемі лідерства націоналістичних рухів (політичних партій та громадських організацій), що виникли в Україні перед та одразу після проголошення незалежності. Наведено біографічні відомості, описано особисті якості формальних та неформальних лідерів. Порівняно механізми зміни керівництва у різних організаціях.

Ключові слова: український націоналізм, лідер, біографія, ДСУ, УНА-УНСО, СНПУ, «Тризуб».

Постать лідера займає важливе місце в діяльності будь-якої політичної організації. Не є виключенням українські націоналістичні рухи, що сформувалися напередодні або незабаром після здобуття незалежності України.

В ієрархії націоналістичних організацій керівники склали окрему категорію символічних осіб, визнавалися «провідниками» або «вождями», тобто харизматичними ідеологічними лідерами. Як правило, внутрішньоорганізаційна побудова націоналістичних рухів мала тоталітарну або авторитарну основу, де вся повнота влади зосереджується в руках однієї або кількох осіб, які, відповідно, наділялися винятковими, екстраординарними якостями.

Завданнями цих осіб є не лише безпосереднє керівництво організацією або публічне представництво своїх організацій на політичній арені, а, насамперед, здійснення ідеологічної діяльності, тобто розробка ідейних засад обраного націоналістичного руху, ідейне обґрунтування його тактики і стратегії. Ця діяльність також спрямовується на зміцнення внутрішніх зв'язків у націоналістичній організації. Завдяки ролі та авторитету неформального лідера або керівника, наділеного явними харизматичними, екстраординарними вольовими та психологічними якостями, інколи відбувається вимкнення почуття відповідальності за свої вчинки у рядових активістів організації, що дозволяє маніпулювати їхньою поведінкою при плануванні та реалізації резонансних політичних акцій, зокрема, й екстремістської спрямованості.

Спробуємо скласти уяву про постать українського націоналістичного лідера на прикладі очільників чотирьох найбільш відомих організацій цього напрямку 1990-х рр.

Однією з перших націоналістичних організацій часів «перебудови» стало Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ). Засновниками ДСУ були відомі дисиденти Зеновій Красівський та Іван Кандиба. Обидва були багаторічними політв'язнями, мали великий досвід боротьби та авторитет в національно-демократичному середовищі. Водночас і Красівський, і Кандиба розходились з демократами у поглядах на майбутнє країни. Результатом цих розходжень і стало створення нової націоналістичної партії – ДСУ.

Зеновій Михайлович Красівський народився у 1929 р. на території нинішньої Івано-Франківщини. За освітою – філолог. Поет. Наприкінці 1940-х рр. був пов'язаний з націоналістичним підпіллям. У 1960-х рр. – один з керівників Українського національного фронту (УНФ). З 1979 р. – член Української Гельсінської групи (УГГ), з 1987 р. – секретар Української Гельсінської спілки (УГС). Неодноразово засуджений, загалом провів у неволі 21 рік. Окрім ДСУ, останні роки життя очолював Крайовий Провід Організації українських націоналістів (бандерівців).

Іван Олексійович Кандиба народився у 1930 р. в селі Стульно (нині – територія Польщі). Закінчив юридичний факультет Львівського університету, працював нотаріусом, суддею, адвокатом. У 1960-1961 рр. був причетний до очолюваної Левком Лук'яненком Української робітничо-селянської спілки (УРСС), за що був засуджений на 15 років таборів суворого режиму. Звільнився у 1976 р. Працював кочегаром. Член УГГ. У 1981 р. заарештований вдруге, отримав 10 років таборів особливо суворого режиму та 5 років заслання. Звільнений у 1988 р. після помилування.

Історія ДСУ бере початок з Установчого з'їзду, що відбувся у Львові 7-8 квітня 1990 року. Делегати з'їзду обрали Тимчасову раду організації, до якої увійшли 14 чоловік, серед яких – відомі політв'язні Зеновій Красівський, Петро Дужий, Анатолій Лупиніс (пізніше – один з лідерів УНА) та інші. Головою ради став Іван Кандиба.

Співзасновник ДСУ Зеновій Красівський помер ще на початковому етапі існування організації – у вересні 1991 року. Члени ДСУ завжди вважали Красівського «батьком» організації та згадували з великою пошаною. У 1996 р. зусиллями партії було видано збірку його віршів «Невольницькі плачі».

Наступний з'їзд ДСУ відбувся у Львові у грудні 1991 року. Головою організації було затверджено Івана Кандибу. Проте партійці зіштовхнулися з наступною проблемою. Кандиба був людиною, безумовно, чесною та принциповою, однак організаторських здібностей йому бракувало. До того ж він постійно мешкав не у столиці, а у Львові, в той час як ДСУ претендувала на статус всеукраїнського об'єднання.

У цей самий час лави ДСУ поповнюються молодими енергійними активістами, значна частина яких перед тим вийшла з більш поміркованих утворень (в першу чергу – УРП). Яскравим представником цього нового покоління був редактор газети ДСУ «Нескорена нація» Роман Коваль.

Роман Миколайович Коваль, 1959 року народження, походив з Горлівки на Донбасі. Освіта – медична, тривалий час працював лікарем. Мешкав у Києві. З кінця 1980-х рр. активно долучається по суспільно-

політичного життя: спочатку – в лавах УГС, згодом – в УРП. У цей час видавав власну газету «Прапор антикомунізму». З 1991 р. – член ДСУ та редактор «Нескореної нації».

Отже, з огляду на вказані нюанси щодо Івана Кандиби, в партії поступово визріває думка про необхідність зміни керівника. Саме Ковалю практично всі бачили в якості нового лідера. Проте сам він на роль голови ДСУ на цьому етапі не погоджувався. «Я не хотів, щоб мене хтось згодом звинуватив, що я “зняв Кандибу”, аби самому стати головою», – згадує Коваль. За його словами, інших кандидатур в партії не було. В той же час інший відомий представник ДСУ, на той час заступник редактора «Нескореної нації» Григорій Гребенюк зазначає, що в проводі організації розглядали і його кандидатуру в якості голови, однак він категорично відмовився [1, с. 348].

У результаті в проводу виникає, за виразом Ковалю, «авантюрний план» [2] – запросити на керівну посаду сторонню людину. Цією людиною став народний депутат Володимир Шлемко, на якого звернули увагу на обласній конференції ДСУ (де той виступав у якості гостя).

Володимир Теофілович Шлемко народився у 1955 р у Чернівецькій області. Працював монтажником будівельних конструкцій, будівельником, інженером. Пізніше (з 1979 р.) навчався у Харківському інституті мистецтв. У 1983 р. стає актором Івано-Франківського обласного музично-драматичного театру. До ДСУ – активіст НРУ та Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка. У 1990 р. обраний народним депутатом України.

Депутатський статус Шлемка був додатковим аргументом на його користь. Отримавши пропозицію від ДСУ, він певний час вагався. Сама ідея приєднання до тієї чи іншої політичної сили йому подобалась. Проте спочатку Шлемко з певною недовірою поставився до завірянь, що його, малознайому для активу ДСУ людину, зроблять головою партії. Врешті-решт він дав згоду.

На наступних Зборах, які відбулися 12-13 грудня 1992 р. в Києві, новим Головою партії було обрано Володимира Шлемка, його заступником – Романа Ковалю, а Івана Кандибу задля уникнення можливого конфлікту було призначено Почесним головою ДСУ.

Однак незабаром Кандиба, який був прихильником ідеї відродження ОУН на теренах України, разом з групою прихильників вийшов з ДСУ. Він створив нову організацію, яка отримала назву «ОУН в Україні» (ОУНвУ).

Тим часом в ДСУ виникає конфлікт між Володимиром Шлемком та Романом Ковалем. Однак доволі швидко провід ДСУ був розчарований своїм вибором. Шлемко був непоганим оратором, однак, як і Кандиба, хисту до керування організацією не мав. Проте той не погодився піти з посади, намагаючись усунути Ковалю та його прибічників.

Восени 1993 р. Шлемко своїм наказом позбавив власного заступника всіх посад та виключив з лав ДСУ. Однак значна частина членів організації підтримувала Ковалю, і в результаті 4 грудня у двох містах паралельно пройшло два з'їзди ДСУ. До Києва на підтримку В. Шлемка приїхало 25 делегатів з 5 областей, в той час як його опонент Р. Коваль зібрал у Дніпропетровську 75 своїх прихильників з 16 обласних організацій (всього на той час в Україні діяло 19 обласних осередків ДСУ). Обидва з'їзди проголосили один одного нелегітимними і затвердили своїх лідерів керівниками ДСУ.

Після цього нетривалий час паралельно існували дві ДСУ – Ковалю та Шлемка. Однак прибічники Шлемка ніякою активною діяльністю не відзначились, і згодом цей уламок припинив існування.

З цього моменту єдиним лідером ДСУ як фактично, так і юридично лишався Роман Коваль. Однак у другій половині 1990-х рр. активність партії суттєво знижується. Коваль з цього моменту проявляє себе не як політичний лідер, а як історик та публіцист. Він створює історичний клуб «Холодний Яр», що спеціалізується на дослідженні та популяризації національно-визвольного руху 1910-1920-х рр. Сьогодні він відомий саме в цій іпостасі. Що ж стосується ДСУ, то у 2003 р. партію було знято з реєстрації, після чого вона остаточно зникла з українського політичного поля.

1990-й став роком заснування ще однієї структури, що згодом посіла помітне місце серед націоналістичних організацій – Української міжпартійної асамблеї (УМА). На момент створення це було широке утворення, що поєднувало в своєму складі організації різного спрямування – демократичні, націоналістичні, екологічні, релігійні і т.п. Проте поступово в УМА починають домінувати націоналісти, в першу чергу – вихідці з націоналістичної фракції Спілки незалежної української молоді (СНУМ), що з часом була перейменована на Українську націоналістичну спілку (УНС).

У серпні 1991 р., під час заколоту ГКЧП, УМА створює власні воєнізовані загони – Українську народну самооборону (УНСО). У вересні того ж року УМА було реформовано у політичну партію, що отримала назву Українська національна асамблея (УНА). Надалі це формування було відоме здебільшого під об'єднаною назвою – УНА-УНСО.

Лідером УМА («націоналістичного» періоду) та УНА-УНСО став відомий дисидент Юрій Шухевич.

Юрій-Богдан Романович Шухевич народився у 1933 р. на Львівщині. Син командира УПА Романа Шухевича. Саме ця обставина стала ключовою в його долі. Вперше «сина ворога народу» було заарештовано у 15-річному віці. Більше тридцяти років свого життя Шухевич провів у неволі – в тюрмах, таборах та на засланні. Під час ув'язнення повністю втратив зір. У 1988 р. востаннє звільнився. За два роки повертається з Сибіру до України та долучається до політичного життя.

Говорячи про Шухевича як про лідера УНА та УНСО (згідно з організаційними положеннями, саме голова УНА був головним командиром УНСО), учасники тих подій в першу чергу згадують, що той символізував певну спадковість поколінь. Це було обумовлено славою його батька. Що ж стосується реального впливу Юрія Шухевича на процеси в організації того часу, то його іноді називають формальним лідером та «весільним генералом». Тодішній заступник голови УНА Дмитро Корчинський ще категоричніший

в оцінках: у своїх спогадах він пише, що Шухевич «нічим ніколи не керував і за всю історію УНА-УНСО не прийняв жодного рішення» [3, с. 135]. На думку більшості активістів, ця теза є суттєвим перебільшенням, хоча доля правди в ній є. Шухевич дійсно не мав об'єктивної можливості контролювати хід подій в УНА-УНСО. Цьому сприяло в тому числі підірване в таборах здоров'я, зокрема втрачений зір. Але стратегічні питання діяльності партії вирішував у першу чергу він. «Наприклад, коли йшлося про доречність участі УНСО в конфліктах у Придністров'ї та Абхазії – останнє слово було за Шухевичем», – згадує член організації Владислав Мирончук [4].

Вже згаданий Дмитро Корчинський являв собою інший тип лідера. Дмитро Олександрович Корчинський народився в Києві у 1964 р. Освіта – незакінчена вища (спочатку – Київський інститут харчової промисловості, пізніше – історичний факультет Київського державного університету). Наприкінці 1980-х бере участь у діяльності опозиційних громадських організацій (УГС, Український культурологічний клуб, «Громада»). Згодом стає співзасновником Спілки незалежної української молоді, після розколу очолює її націоналістичну фракцію (зі СНУМ вийшло чимало активістів, які пізніше стали лідерами УНА-УНСО регіонального та центрального рівня). У 1990-1991 рр. – один із фундаторів УМА, УНС, УНСО та УНА.

Одразу декілька важливих напрямків функціонування УНА та УНСО було зосереджено навколо Корчинського та його оточення. По-перше, він був організатором, що безпосередньо контролював діяльність осередків партії та вирішував поточні питання. По-друге, блискучий оратор та публіцист Корчинський був головним «спікером» УНСО. Третя складова – вплив на ідеологію організації. Курс на поступове дистанціювання від класичного українського націоналізму, помітний з 1992-1993 рр., ідеологічні пошуки та експерименти в дусі постмодерну були насамперед його ініціативою. З його іменем взагалі пов'язують епатажну стилістику та скандальний імідж УНА-УНСО того часу.

Саме тому, говорячи про хронологію розвитку організації, її активісти та експерти часто виділяють два етапи: «за часів Корчинського» та «після Корчинського» (з 1997 р.). Деякі послідовники називали його «вождем» та «Провідником», що стало своєрідним неофіційним званням. Сам Корчинський цьому не заперечував. У спогадах він оцінює свій вплив на УНА як власну «одноосібну диктатуру» [3, с.135]. Це, як і випадку з коментарями щодо Шухевича, є перебільшенням, хоча важко сказати, наскільки серйозно говорить Корчинський. Демонстративна «несерйозність» та «мистецький» підхід до політики стали його «візитівкою». До портрету цього діяча варто додати ще одну деталь: серед всіх помітних націоналістичних лідерів саме його опоненти найчастіше називають провокатором, а також агентом КДБ та СБУ [5].

Ще одна особистість, яку можна назвати лідером УНА-УНСО раннього періоду, – Анатолій Лупиніс. Анатолій Іванович Лупиніс, 1937 р.н., уродженець Донеччини, належав, як і Юрій Шухевич, до середовища радянських політв'язнів. Перший термін він відбував у таборах, після другого арешту (за публічне читання власних віршів) потрапляє до психлікарні (лікарі визнавали здоровим, але суд відмовлявся звільнити). Втретє Лупиноса було ув'язнено у 1991 р. (на півтора місяці за організацію масової акції). Як і в Шухевича, в Лупиноса в таборі було сильно підірване здоров'я – на деякий час відмовили ноги. Освіта – незакінчена вища, двічі поступав на навчання (КДУ та Українська сільськогосподарська академія), але обидва арешти ставали на заваді його завершенню.

За часів Перебудови Лупиніс бере участь у створенні організацій: «Зелений світ», «Меморіал», Народний рух України. Був серед засновників ДСУ, однак надалі участі в діяльності об'єднання не брав. Паралельно стояв біля витоків УМА та УНА, де обіймав посаду голови політичної референтури.

У націоналістичному середовищі постать Лупиноса має, без перебільшення, статус легендарної. В УНА-УНСО він відповідав в першу чергу за міжнародні контакти (а цей напрям діяльності був в організації одним з пріоритетних). Всі, хто знав «дядю Толю», відзначають його здатність знаходити спільну мову з будь-якими людьми у будь-якій частині світу. Невід'ємною частиною «унсовського фольклору» є історії про зустрічі Лупиноса з президентами країн Закавказзя, про трансатлантичну подорож, яку той здійснив спонтанно та без паспорту [6].

У 1994 р. відбулася перша зміна лідера УНА. Керівну посаду та взагалі лави організації залишив Юрій Шухевич. Своє рішення він пояснив неприйняттям позиції інших членів проводу партії, маючи на увазі, перш за все, Корчинського. Шухевича не влаштовували зміни в ідеології УНА останніх років. Цей крок супроводжувався доволі гострими коментарями в пресі на адресу колишніх однопартійців [7]. Деякі ЗМІ бачили причину в іншому, а саме у конфлікті старшого та молодшого поколінь [8]. Керівництво УНА туманно пояснило причину відходу Шухевича «рядом особистих проблем» та додало: «п. Юрій Шухевич залишився для організації одним з найбільших авторитетів, думки, зауваження і побажання котрого уважно розглядаються керівництвом, впливають на вироблення політичної лінії УНА-УНСО» [9]. Значно пізніше, у 2005 р., Шухевич знов очолив організацію.

У 1994 р. новим головою партії став представник більш молодого покоління, народний депутат Олег Вітович.

Олег Вітович народився на Волині у 1967 р. Наприкінці 1980-х років, мешкаючи у Львові, став активним учасником національно-демократичного руху, беручи участь у створенні осередків одразу декількох організацій. Як і Корчинський, належав до націоналістичної фракції СНУМ та УНС. Після створення УНСО очолив Львівську крайову організацію. Депутат Львівської обласної ради (1990-1994 рр.). У 1994 р. обраний народним депутатом за мажоритарним округом № 275 (Львівщина).

Свідки тих подій стверджують, що саме депутатський статус Вітовича став визначальним фактором при виборі нового голови УНА. «Його призначили, щоб він, як депутат, “прикривав” нас» – згадує Владислав Мирончук [4]. Здібності оратора в нардепа були, хоча й не такого рівня, як в Корчинського. «Олег Вітович <...> менш тонкий та містичний, ніж його партайгеноссе Корчинський. Вітович – тактик», – порівнює двох

лідерів газета «Дзеркало тижня» [10]. Ще одна деталь до політичного портрету Вітовича – його діяльність на посаді народного депутата. Епатажний мілітаристський стиль УНСО був принесений Вітовичем до Верховної Ради. Вітович-парламентарій запам'ятовується, перш за все, періодичною появою на робочому місці у камуфляжному однострої, участю у розриванні російського прапора (у відповідь на аналогічну акцію з прапором України в Держдумі РФ) та численними законопроектами щодо повернення ядерного статусу державі.

У 1997 р. з УНА-УНСО вийшов Дмитро Корчинський та група його прибічників. На організаційному з'їзді провід організації вказав Корчинському на низку його помилок та прорахунків, яких він не визнав. Крім того, однопартійці відмовилися йти на парламентські вибори із запропонованою ним програмою. В результаті Корчинський написав заяву про вихід. У своїх спогадах він пояснив це «кризою жанру» організації [3, с.380]. З відходом Корчинського партія втратила його особисті зв'язки та деякі джерела фінансування, що не могло не вплинути на хід передвиборчої кампанії. Серед учасників тих подій доволі поширеною є думка, що занепад УНА-УНСО почався якраз після цього. Одним з наочних проявів занепаду став вкрай невдалий результат на парламентських виборах 1998 р. – 0,37% голосів (24 місце з 30) та жодного депутатства на окрузі.

1998 рік приніс ще одну зміну у керівному складі УНА. У грудні партію залишає Олег Вітович (який вже втратив депутатський статус), а також в.о. його заступника Володимир Мамалига та голова виконкому партії Віктор Мельник. Вітович та Мельник незабаром займають доволі високі посади в іншій політичній структурі – Соціал-демократичній партії України (об'єднаній). Неочікуваний перехід з радикальної націоналістичної партії до провладної багатьох здивував. Серед націоналістів було поширено три основні версії щодо мотивів такого вчинку: 1. Вітович розчарувався у націоналістичних ідеях та був зацікавлений лише у політичній кар'єрі, яку було неможливо збудувати в УНА; 2. Вітович та Корчинський з самого початку були агентами спецслужб, що успішно виконали завдання – розвалити УНА-УНСО; 3. Вітович, навпаки, є своєрідним «агентом» УНА, і його вступ до СДПУ(о) – спланована акція націоналістів.

Наступного року на черговому з'їзді було обрано нове керівництво партії. Ним став провід з семи чоловік. Очолив провід Андрій Шкіль.

Андрій Васильович Шкіль народився у Львові у 1963 р. Освіта – медична (фармацевтичний факультет Львівського медичного інституту, 1989), пізніше – журналістська (Львівський державний університет, 1997). Як і Корчинський та Вітович, був активістом СНУМ. Після заснування УНА очолив Львівську обласну організацію. Паралельно стає відомим журналістом та публіцистом, редагує «унсовську» газету «Голос Нації», журнал «Націоналіст». З 1996 р. – голова пропагандивної референтури УНА. У 1998 р. випускає збірку статей з геополітики «Вітер Імперії».

«Унсовці» згадують, що з приходом Шкіля на керівну посаду почався новий період піднесення організації. Щоправда, тривав він недовго – до 2001 р., коли почалися переслідування активістів за участь у акції «Україна без Кучми». Коли значна частина керівництва організації (у тому числі – Шкіль) перебувала в ув'язненні по «справі дев'ятого березня» (масові заворушення під час акції «Україна без Кучми»), тими її членами, що знаходились на волі, було проведено черговий з'їзд, на якому головою партії обрали Миколу Карпюка, а його першим заступником – Едуарда Коваленка. Ув'язнені з цим не погодились і відмовились визнавати нове керівництво.

Незабаром Карпюк теж опинився за ґратами, і УНА очолив Коваленко. Якщо Микола Карпюк був в організації ще з часів СНУМу, пройшов декілька локальних військових конфліктів та мав певний рівень авторитету серед членства, то колишній водій Андрія Шкіля Едуард Коваленко – людина на цій посаді однозначно випадкова. До цього він був особистим водієм Андрія Шкіля. Згодом Коваленко заробив репутацію провокатора, що працює на користь влади [11]. Подальші його дії (аж до сьогодні) свідчать на користь цього припущення. Таким чином, лідером української націоналістичної організації Коваленка можна називати лише формально. Юридично він деякий час лишався головою УНА, що сприяло розколу партії. Користуючись загальнорозумілими поняттями, можна сказати, що УНА-УНСО на той час стала «розкрученим брендом», а Коваленко здійснив його «рейдерське захоплення».

Цей період «смути» та внутрішніх конфліктів виводить на політичну арену ще декількох активістів, що претендували на перші ролі в УНА-УНСО. Спочатку з лав партії вийшов колишній нардеп Юрій Тима, який роком пізніше створив свою громадську організацію під такою ж аббревіатурою, однак розшифровувалася вона по-іншому: «Українська народна асамблея – Українська національна солідарна організація».

Юрій Казимирович Тима народився в Тернополі у 1966 р. У 1992 р. закінчив Тернопільський державний педінститут за спеціальністю «Українська мова та література». Початок громадської та політичної діяльності – 1989-1990 рр. Учасник студентського голодування 1990 р. у Києві, голова групи українських добровольців, що захищали литовський парламент у 1991 р. В УНСО – з моменту заснування, лідер Тернопільської обласної команди. Учасник військових конфліктів у Придністров'ї та Абхазії, відвідував Ічкерію під час Першої Чеченської кампанії, разом з іншими добровольцями УНСО долучився до антипрезидентських виборів у Білорусі 1996 р. («Мінська весна»). У 1994 р. обраний народним депутатом по Чортківському округу (Тернопільська область).

Доволі незначна частина людей перейшла до його структури. Серед авторитетних представників «УНСО Тима» треба, в першу чергу, згадати Миколу Карпюка та професійного військового, ветерана декількох війн Валерія Бобровича.

Андрій Шкіль (тепер – уже депутат Верховної Ради), з яким лишалася найбільша кількість прихильників, також зареєстрував громадську організацію УНА-УНСО («Українська національна асоціація – Українська народна самооборона»). Однак незабаром виник конфлікт між Шкілем та двома новими неформальними

лідерами УНСО – Русланом Зайченком та Ігорем Мазуром (обидва перебували в ув'язненні). Шкіль виключив їх з організації, проте за ними пішла переважна більшість її членів.

Руслан Петрович Зайченко народився у 1963 р. на Вінничині. Член СНУМ та УМА, згодом – голова Черкаської обласної організації УНА (однієї з найпотужніших). Учасник війни в Придністров'ї. Засуджений по «справі 9 березня».

Ігор Петрович Мазур («Тополя») – уродженець Хмельниччини (1973 р.н.). Активіст УНА-УНСО з 1992 р. Брав участь в бойових діях на території ПМР, Абхазії, Чечні. Голова Київської міської організації УНА з 1997 р. Один з ув'язнених після подій 9 березня 2001 р.

Вказані організації функціонували, не визнаючи одна одну, називаючи колишніх соратників «клонами» та «розкольниками», а також намагаючись затвердитись у статусі «справжньої УНСО». З огляду на це іноді відбувалося «переписування історії» організації – місце та роль одних її лідерів перебільшувалось, інших навпаки «забували».

У 2005 р. відбувся об'єднавчий з'їзд УНА-УНСО (тієї частини, яка пішла разом із Зайченком та Мазуром). У Коваленка вдалося отримати всі необхідні партійні документи. Офіційним головою УНА знову став Юрій Шухевич, що повернувся до лав партії. Також незабаром до «УНА-УНСО Шухевича» приєдналися авторитетні керівники, які до цього перебували в організації Юрія Тими – Микола Карпюк та Валерій Бобрович.

УНА-УНСО Андрія Шкіля та Юрія Тими також формально продовжують існувати, однак жодної їхньої діяльності, окрім функціонування відповідних інтернет-сайтів, за останні роки помічено не було.

Усіх згаданих лідерів УНА-УНСО можна поділити на 3 покоління. Перше – це дисиденти радянських часів Юрій Шухевич та Анатолій Лупиніс. До другого можна віднести тих керівників, які долучились до політичного життя за часів «перебудови», переважно були членами СНУМ та УНС, а також стали співзасновниками УНСО та УНА. Це найбільша група: Дмитро Корчинський, Олег Вітович, Андрій Шкіль, Микола Карпюк, Валерій Бобрович, Юрій Тима, Руслан Зайченко. Нарешті, молоде третє покоління – це активісти, що приєднались до лав УНА-УНСО дещо пізніше. Таких серед лідерів організацій було лише двоє – Ігор Мазур та Едуард Коваленко, хоча, як вже зазначалося, лідерський статус останнього – під великим сумнівом.

Ще однією націоналістичною організацією, що постала на початку незалежності, стала Соціал-національна партія України (СНПУ). СНПУ було створено восени 1991 року у Львові. «Базою» для партії (на кшталт СНУМ для УНА) стала «Варта Руху» – воєнізоване крило Народного руху України, завданням якого була охорона заходів опозиції в останні роки існування СРСР. Незважаючи на формальну підпорядкованість керівництву НРУ, «Варта» була самостійною організацією з більш радикальною ідеологією. Інші структури, що грали певну роль при створенні СНПУ – Організація української молоді «Спадщина», Студентське братство (львівський осередок), «Українські ветерани Афганістану».

Головою СНПУ став один з лідерів «Варти» Ярослав Михайлович Андрушків. Він народився у Львові у 1953 р. За освітою – лікар-психіатр: у 1977 р. закінчує Львівський медичний інститут, у 1982 р. – ординатуру. Кандидат медичних наук. Тривалий час працював у Львівському психоневрологічному диспансері. Майстер східних єдиноборств, засновник першої легальної секції карате у Львові. Член Народного Руху з 1988 року.

Ярослав Андрушків був у СНПУ «тіньовим лідером» [12] – він очолював її формально та вирішував більшість внутрішніх питань, в той час як роль «обличчя» партії (публічні виступи, спілкування зі ЗМІ і т.п.) грали його заступники, представники більш молодого покоління.

На початкових етапах існування СНПУ таким публічним лідером був Юрій Зеновійович Криворучко. Народився він у Львові у 1966 р. Як і Андрушків, лікар-психіатр за освітою. Закінчив Львівський медичний інститут у 1989 р, працював дільничним психіатром. З 1988 р. – активіст низки громадських та політичних організацій: Товариства української мови, Студентського братства, Народного руху України. Засновник та керівник «Варти Руху». Співзасновник СНПУ. З 1992 р. – старший офіцер відділу психології соціально-психологічного управління Міністерства оборони України. У 1994 р. обраний депутатом Львівської обласної ради.

Криворучко не був лише «спікером» СНПУ. У провіді партії (Комітеті уповноважених) він відповідав за ідеологічний сектор. Юрій Криворучко залишив лави СНПУ в 1997 р. Причиною стала незгода з тогочасним курсом партії. Вихід з партії відбувся мирно, без скандалів та взаємних обвинувачень. Після цього на перший план в СНПУ виходять двоє інших молодих лідерів, які також займали помітне місце в ній з моменту заснування. Це Андрій Парубій та Олег Тягнибок.

Андрій Володимирович Парубій народився на Львівщині у 1971 р. Син відомого діяча національно-демократичного руху Володимир Парубія. Освіта – історична, у 1994 р. закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка. У 1988 р. заснував Організацію української молоді «Спадщина». Пізніше ця молодіжна спортивно-патріотична організація неофіційно стане дитячо-юнацьким крилом СНПУ. У 1991 р. став один із засновників партії. У 1990-1994 рр. – депутат Львівської обласної, а в 1994-1998 рр. – Львівської міської ради. У 1996 р. було створено Товариство сприяння Збройним Силам та Військово-Морському Флоту України «Патріот України» (військово-спортивну структуру при СНПУ на кшталт УНСО при УНА), яке очолив Парубій. Також він був редактором часопису журналу «Орієнтири», який видавала партія, починаючи з 1999 року.

Олег Ярославович Тягнибок народився у Львові у 1968 р. Як і Андрушків та Криворучко, лікар за освітою. Львівський медичний інститут закінчив у 1993 р. Деякий час працював санітаром та медбратом, пізніше – лікар-інтерн. Активіст Студентського братства, учасник «Революції на граніті» 1990 р. Співзасновник СНПУ. У 1994-1998 рр. – депутат Львівської обласної ради. З 1995 року – член Комітету

уповноважених СНПУ (відповідав за організаційну роботу). Очолював Львівську обласну (1997-1998) та Київську міську (1998-2004) організації партії. Вплив та роль Олега Тягнибока в СНПУ значно посилюються після того, як він став першим представником партії у Верховній Раді. В 1998 р. його було обрано до парламенту за одномандатним округом № 119 (Львівщина). «Бренд СНПУ як на Львівщині, так і в інших регіонах впродовж останніх років був стало закріплений за народним депутатом Олегом Тягнибоком. Чимало непосвячених у таємниці СНПУ вважали фігуру Олега Тягнибока єдиним лідером соціал-національної партії», – так у 2004 р. писало видання «Вголос» [12].

2004 рік став переламним в історії партії. В лютому відбувся IX з'їзд СНПУ, на якому було прийнято рішення про зміну назви на Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Було обрано нового голову організації – ним став Олег Тягнибок. Ярослав Андрушків з лав партії вийшов. Причини цього він ніколи публічно не називав [13].

Члени «Свободи» вважають її правонаступницею СНПУ, хоча Андрушків з цією тезою не погоджується [12]. Слід додати, що опоненти Тягнибока з числа колишніх соратників підкреслюють, що на початкових етапах існування СНПУ він не входив до її керівництва, а подальші дії нового лідера партії характеризують як «рейдерські» [14].

Варто додати, що всі четверо лідерів СНПУ походили з одного міста (Львова) та одного середовища. Це можна пояснити регіональним характером діяльності партії – аж до «ребрендингу» у 2004 р. її активність майже не поширювалась за межі Львівської області.

У 1991 р. до України повертається людина, яка теж мала статус лідера та безумовного авторитета для багатьох націоналістів – Слава Стецько. Ярослава (Слава) Йосипівна Стецько (при народженні – Ганна Йосипівна Музика) народилася у 1920 р. на Тернопільщині. Вступила до ОУН в 1938 р. У 1943 р. була ув'язнена німцями у Львові. З 1944 р. – в еміграції. У 1946 р. вийшла заміж за одного з лідерів ОУН(р) Ярослава Стецька. Освіта вища, перекладач (Правничий інститут, Мюнхен). Під час перебування в еміграції перебуває на керівних посадах в українських організаціях – ОУН(р), Спілці української молоді, Антибільшовицькому блоці народів. У 1991 р. очолює Провід ОУН(р) та повертається до України.

Незважаючи на таку почесну посаду, далеко не всі українські націоналісти визнали Славу Стецько в якості лідера. Навпаки, її постать деякі відомі активісти сприймали вкрай негативно. На нашу думку, тут зіграли роль три фактори: недовіра частини націоналістичного табору до вихідців із діаспори, певна загроза для амбіцій інших лідерів, а також непростий характер самої Стецько.

Очолювана Стецько ОУН(р) в незалежній Україні фактично стала закритою елітарною структурою. Більш активним політичним формуванням під егідою ОУН(р) мала стати створена у 1992 р. нова організація – Конгрес українських націоналістів (КУН). Спочатку КУН вбачали як «парасолькове» утворення, в складі якого мають об'єднатись всі інші націоналістичні рухи. Але лідерів цих самих рухів (наприклад, ДСУ) такий розвиток подій не влаштовував. В результаті КУН став звичайною політичною партією, головою якої було обрано Славу Стецько.

Після отримання українського громадянства (в еміграції вона не мала громадянства взагалі) п. Стецько отримала можливість балотуватися на виборах, і в 1997 р. стала депутатом Верховної Ради (довибори по округу № 89, Івано-Франківська область). Провід ОУН(р) Ярослава Стецько очолювала до 2001 р., КУН – до своєї смерті у 2003 р.

Окрім політичної структури, роль якої виконував КУН, провід ОУН(р) прагнув мати власне «силове крило» (подібне, наприклад до УНСО при УНА). З цією метою у 1993-1994 рр. було створено Громадську спортивно-патріотичну організацію «Тризуб» імені Степана Бандери. Засновник та перший командир «Тризубу» – Василь Іванишин.

Василь Петрович Іванишин народився у 1944 р. на Львівщині. Закінчив філологічний факультет Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка (1972 р.). Після завершення навчання почав працювати в цьому ж виші. Спеціалізувався на викладанні української літератури, теорії літератури. Також деякий час був кореспондентом газети «Ленінська молодь». Автор низки публіцистичних та наукових праць. У 1990 р. став одним із засновників видавничої фірми «Відродження» (яку пізніше очолив). В громадсько-політичному житті з кінця 1980-х рр. Був членом НРУ, пізніше – УНА-УНСО (командир Дрогобицької сотні УНСО). Незадовго до заснування «Тризубу» вийшов з УНА.

Соратники Іванишина згадують його як потужного лідера, який поєднував в собі всі необхідні якості та надзвичайну відданість справі. Авторитет Василя Іванишина в «Тризубі» можна порівняти з авторитетом Зеновія Красівського в ДСУ або Юрія Шухевича та Анатолія Лупиноса в УНА.

«Тризуб» офіційно підпорядковувався проводу ОУН(р), але зберігав певну самостійність. Взаємозв'язок ОУН(р) та КУН дедалі зменшувався, а з 1999 р. «Тризуб» ім. Бандери став повністю незалежною структурою.

В травні 1996 року, в період найбільшого піднесення молоді організації, Василь Іванишин передав повноваження керівника (офіційна назва посади – Голова Центрального Проводу) «Тризубу» своєму заступнику, 24-річному Дмитру Ярошу. Зміна лідера відбулася урочисто, під час всеукраїнської прощі вірян у Зарваниці на Тернопільщині (яку «Тризуб» охороняє з 1995 р.), у присутності близько тисячі «тризубівців» та Слави Стецько.

Дмитро Анатолійович Ярош народився у 1971 р. в м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області. У 1989 р. вступив до НРУ та УГС. Освіта на той момент – середня (пізніше, у 2001 р., закінчив філологічний факультет Дрогобицького державного педагогічного університету). У 1994 р. – співзасновник «Тризубу». Керував Дніпропетровським обласним загonom, Дніпровським куренем, Наддніпрянським кошем організації. Загін «Тризубу» у м. Дніпродзержинськ, де мешкав Ярош, був одним з найпотужніших. У 1995 р. обраний заступником Голови Центрального Проводу організації.

Передавши командування Дмитру Ярошу, Василь Іванишин не залишив «Тризуб». З цього моменту йому було надано почесного статусу Провідника, і до кінця життя він лишився «наставником» «тризубівців», вирішуючи стратегічне питання діяльності організації.

Три роки потому, в липні 1999 р., організація знову змінила керівника. Ярош сам заявив про необхідність таких змін, пояснивши це наступним чином: «Нинішня політична ситуація ставить перед «Тризубом» якісно нові завдання, до виконання яких потрібне керівництво якісно нового типу» [15]. Замість себе Ярош рекомендував кандидатуру тернополянина Євгена Філя, який і став виконуючим обов'язки Голови Центрального Проводу. В серпні того ж року на III Великому Зборі «Тризубу» Філя було обрано новим головою організації.

Євген Васильович Філь народився на Тернопільщині у 1960 р. Учасник бойових дій в Афганістані (від цього пішов його організаційний псевдонім – Афганець). З 1989 р. – член УГС. В «Тризубі» з часів заснування. Керував Західноукраїнських кошем та був заступником голови Центрального Проводу організації.

Відсутність політичної складової (у вузькому розумінні – «Тризуб» ніколи не був партією, наголошуючи, що є «організацією орденського типу»), дисципліна та певна закритість завжди впливали на діяльність організації. Зміна лідерів відбувалась мирно та спокійно (в порівнянні з багатьма іншими націоналістичними рухами), в «Тризубі» жодного разу не було розколів та майже не було внутрішніх скандалів. Якщо якісь «підводні течії» і мали місце, то на загальній інформації про них не виносилась.

Прослідкуємо подальшу долю націоналістичних лідерів, яких було згадано у статті.

Зеновій Красівський, як вже було зазначено, помер у 1991 р.

Іван Кандиба після виходу з ДСУ долучився до організації «ОУН в Україні» (з 1993 р. – заступник голови, за 1996 р. – голова проводу, з 2001 р. – почесний голова). Помер у 2002 р.

Володимир Шлемко після розколу ДСУ формально очолював один з уламків партії, однак фактично він незабаром зник, а наприкінці 1990-х рр. Шлемко передав Ковалеві печатку ДСУ, яка весь цей час була в нього. Більше на українській політичній арені він не з'являвся.

Роман Коваль нині – відомий історик, публіцист, голова історичного клубу «Холодний Яр». Газета «Незборима нація», яка колись була друкованим органом ДСУ, тепер є виданням «Холодного Яру».

Юрій Шухевич повернувся до УНА та очолив її у 2005 р. Він і зараз є головою партії.

Дмитро Корчинський після виходу з УНА-УНСО деякий час керував проектом «Щит Батьківщини» (силова структура партії «Батьківщина»), у 2002 р. заснував власну партію «Братство», яка існує і сьогодні. У 2004 р. був кандидатом у президенти України. Також відомий як літератор (випустив декілька книжок, серед яких «Війна у натовпі» – спогади про УНА-УНСО), телеведучий, блогер.

Анатолій Лупиніс помер у 2000 р. Посмертно видано декілька його книжок, в різних містах регулярно проходять заходи його пам'яті.

Олег Вітович після нетривалого періоду в лавах СДПУ(о) став підприємцем. Помер у 2011 р.

Андрій Шкіль після розколу був головою одного з «уламків» УНА-УНСО, хоча його організація існувала лише формально. Депутат Верховної Ради (2002–2012 рр.), фракція партії «Батьківщина» («Блок Юлії Тимошенко»). Член «Батьківщини», входив до політради партії, був одним з найпомітніших її «спікерів». Однак на виборах 2012 р. отримав непрохідне місце в списку партії, і до парламенту не пройшов. Позбавлення недоторканності означало загрозу поновлення кримінального переслідування (справа 2001 р. досі не закрита), тому Шкіль був змушений емігрувати за кордон. Наразі бореться за отримання політичного притулку у Франції.

Микола Карпюк на сьогодні є заступником голови УНА.

До проводу партії входить і Валерій Бобрович, який у 2010 р. видав книгу спогадів «Щоденник сотника Устима».

Едуард Коваленко очолює «віртуальну» партію СПАС (Соціал-патріотична асамблея слов'ян), та зберігає репутацію виконавця замовних провокацій.

Екс-нардеп Юрій Тима від політики відійшов. Відгалуження УНА-УНСО під його керівництвом вже давно не заявляло про себе, хоча інтернет-сайт досі оновлюється.

Руслан Зайченко був головою виконкому УНА-УНСО на чолі з Юрієм Шухевичем. Помер у 2011 р.

До проводу УНА донедавна входив і Ігор Мазур, очолюючи політраду партії та Київську міську організацію УНСО. Однак в липні 2013 р., після гучного скандалу, він склав з себе всі повноваження в організації.

Ярослав Андрушків після 2004 р. політику залишив.

Юрій Криворучко незабаром після виходу з СНПУ вступив до НРУ, на деякий час очоливши партійну «молодіжку» – «Молодий Рух». Двічі ставав депутатом Верховної Ради (у 1998 та 2002 рр.). Зараз, як і Андрушків, від політичного життя відійшов.

Андрій Парубій одразу після утворення «Свободи» став одним з її лідерів. Однак незабаром він виходить з партії, спочатку створивши власну («Народний союз «Українці»»), а потім (2007 рік) ставши депутатом парламенту від блоку «Наша Україна – Народна самооборона». Крім того, Парубій був комендантом Українського дому під час «Помаранчевої революції». На сьогодні він – депутат Верховної Ради та помітний опозиційний політик.

Олег Тягнибок безперервно з 2004 р. очолює ВО «Свобода». У 2002 р. вдруге пройшов до парламенту (блок «Наша Україна»), але влітку 2004 р. після скандалу (промова, розцінена багатьма як ксенофобська) виключений з фракції. Після виборів 2012 р. – знов депутат, голова фракції «Свободи». Крім того, в очах ЗМІ та у суспільній свідомості саме Тягнибок на сьогодні є «головним українським націоналістом», а слово

«тягнибоківець» (у вузькому значенні – член або прихильник «Свободи», у ширшому – український націоналіст взагалі) увійшло до вітчизняного політичного жаргону.

Ярослава Стецько померла у 2003 р.

Василь Іванишин до кінця життя лишився «духовним батьком» «Тризубу» у статусі Провідника. Помер у 2007 р.

Дмитро Ярош у 1999-2004 рр. обіймав низку керівних посад у «Тризубі», в січні 2005 року став виконуючим обов'язки голови організації, а в серпні 2007 р. був затверджений на цій посаді. Це один з двох випадків повернення колишнього керівника української націоналістичної організації часів незалежності на свою посаду після перерви (ще один приклад – Юрій Шухевич в УНА). У 2010 р. залишив посаду (новим головою «Тризубу» став Андрій Стемпівський), однак через деякий час отримав статус провідника організації.

Євген Філь, відповідно, у 2005 р. пішов з посади. Досі лишається членом проводу «Тризубу». Паралельно займається підприємницькою діяльністю. Мешкає в Тернополі.

Підсумовуючи сказане, відзначимо деякі загальні риси згаданих лідерів. Українські націоналістичні організації 1990-2004 рр. очолювали як формальні, так і неформальні лідери. Неформальні отримували свій статус завдяки особистим якостям та авторитету серед членства, формальні – завдяки минулим заслугам та відомому імені (Юрій Шухевич), високому суспільно-політичному положенню (нардепи Володимир Шлемко та Олег Вітович) або майже випадково, завдяки бюрократичним махінаціям (Едуард Коваленко). Однак доволі часто формальний та неформальний статус поєднувались в одній людині.

Перераховані лідери походили з різних частин України. Це спростовує поширений стереотип про виключно «західняцький» характер українського націоналізму. Так само абсолютно різними були освіта та професія вказаних осіб. Виділити можна хіба що активістів з дипломами істориків (4 людини з 23-х) та лікарів (п'ятеро чоловік).

Лідерами націоналістичних організацій ставали переважно в доволі молодому віці – в середньому близько 30 років. Узагальнень про організаційний досвід та «довжину партійного шляху» на момент набуття лідерського статусу ми зробити не можемо – адже всі згадані організації у вказаний період були «молодими», і часто молоді активісти ставали їхніми співзасновниками та лідерами.

Спільною рисою лідерів абсолютної більшості згаданих голів організацій був початок участі в громадсько-політичному житті наприкінці 1980-х рр. Це можна легко пояснити «політичним бумом» доби «перебудови», коли було знято заборону на діяльність альтернативних Компартії політичних рухів.

Показовим є механізм зміни лідера організації. Відбувалося це у різний спосіб. Розколами та конфліктами це найчастіше супроводжувалось в масовій та «анархічній» УНА-УНСО, а найбільш тихо та мирно проходило в «Тризубі».

Джерела та література

1. Гребенюк Г. Спогади українця: з життя і подій в Україні та поза нею очима очевидця й учасника від року 1925-го. / Г. Гребенюк. – Львів : Каменяр, 2009. – 421 с.
2. Електронне листування Е. Андриушенка з Р. Ковалем.
3. Корчинський Д. Війна у натовпі / Д. Корчинський. – К. : Амадей, 1999. – 384 с.
4. Інтерв'ю Е. Андриушенка з В. Мирончуком. м. Київ. 05.07.2010 р.
5. Украинский фашист на озере Селигер // <http://pravda.info/news/3655.html>
6. Щепан А. Дядя Толя, глава «неформального МЗС» / А. Щепан // <http://umoloda.kiev.ua/number/2110/169/75192/>
7. Пшенко Ю. УНА-УНСО накануне кризиса / Ю. Пшенко // Киевские ведомости. – 1994. – 1 октября
8. Чемерис І. «Зруйнували УНА-УНСО так, що вишколений агент ГРУ не зробив би краще» / І. Чемерис // Українське слово. – 1994. – 20 жовтня.
9. Заява керівництва УНА // Голос нації. – 1994. – № 23-24 (86-87).
10. Мамчук А. Юрія Шухевича «ушли» из УНСО – отряд не заметил потери знамени / А. Мамчук // Зеркало недели. – 1994. – 4 ноября.
11. Про «різновиди» політ'язнів // <http://obozrevatel.com/politics/08735-pro-riznovidi-polityvazniv.htm>
12. Ярослав Андрушків: СНПУ та ВО „Свобода” — різні політичні явища // http://vgoles.com.ua/articles/yaroslav_andrushkiv_snpu_ta_vo_svoboda_rizni_politychni_yavyshcha_105711.html
13. Основатель Социал-Национальной партии Ярослав Андрушків: «Если выявили сексота, то лучше не трогать» // <http://glavcom.ua/articles/4295.html>
14. Правый спектр. За кем пойдет избиратель Ющенко на западе? // <http://www.ostro.org/articles/article-55046/>
15. Заява // Бандерівець. – 1999. – № 7–8 (9–10).

Андриушенко Э.С., Васильчук Е.А. Лидер украинской националистической организации (1990-2004 гг.): коллективный портрет

Статья посвящена проблеме лидерства националистических движений (политических партий и общественных организаций), возникших в Украине перед и сразу после провозглашения независимости. Приведены биографические сведения, описаны личные качества формальных и неформальных лидеров. Сравнены механизмы смены руководства в различных организациях.

Ключевые слова: украинский национализм, лидер, биография, ДСУ, УНА-УНСО, СНПУ, «Тризуб».

Andriushchenko E.S., Vasylichuk E.A. The leader of the Ukrainian nationalist organization (1990-2004): a collective portrait

The article is devoted to the problem of leadership of nationalist movements (political parties and civic organizations) that have arisen in Ukraine before and immediately after independence. Biographical information is given, the personal qualities of formal and informal leaders are described. Mechanisms of change of leadership in organizations are compared.